
Lugosi Ágnes

ORMÁNSÁG

Ormánság – mit mond ez a név ma? Elmaradottságra, messzeségre, szegénységre, a tájkozattabbak még talán az aprófalvakra gondolnak, ha említeni hallják. Kevesen olvasták Kodolányi János szenvedélyes írásait, és az 1930-as években pont e vidéken induló szociológiai vizsgálatokat, amelyek a „hírhedt egykézest” elemezték riadtan, már csak a szakemberek ismerik. A valóban nagyon szegény, többszörösen periférikus helyzetű, egyre kilátástalanabb sorsú vidék 10 községe – Cún, Hirics, Ipacsfá, Kovácshida, Lúzsok, Kísszentmárton, Sámód, Drávacséhi, Kőrös és Dráwapiski – együtt indult azon a PHARE pályázaton, amely a falvak rendezési tervére, és a falukép javítására fordítható forrásokat biztosított. A településrendezési terveket három pécsi építész iroda – Pécsi Építész Kör, Kokas és Társa Bt., Dévényi és Társa Építész Kft. – közösen készítette el. A Dévényi és Társa Kft. a tíz település építészeti értékvizsgálatát állította össze, ehhez készült az alábbi tanulmány.

I. AZ ORMÁNSÁG LEHATÁROLÁSA

Az Ormánság, mint táj először 1257-ben jelent meg írásos nyelvemlékben, Ormánköz alakban, mint az Ormán és a Dráva között fekvő vidék neve. Ormánnak eredetileg a Baranya és Somogy határvidékén, a Zselic alatt fekvő területet hívták.

A tájegység lehatárolása nem egységes, a leírók különbözőképpen próbálták, más-más szempontok szerint meghatározni.

A reformáció elterjedésével Baranya megye nyugati felén a felsőbaranyai református egyházkörzet neve volt Ormányság. Az ellenreformáció után a név jelentése arra a területre korlátozódott, ahol a református lakosság zöme maradt.

Legtöbbször a viseletből kiindulva fő kritériumként a *bikla*, a jellegzetes, fehér vászonból készült szoknya hordását tartották mérvadónak, elterjedésének vonalában húzták meg az Ormányság határát. Általában 40-45 falut sorolnak a tájegységhez, Szigetvár és Siklós között. Több XIX. sz. eleji leíró (Tóbi Antal, Jeremiás Sámuel) Ormányságnak csak e vidék nyugati felét nevezte, a keleti rész falvait a Bököz tájhoz sorolta.

II. AZ ELNEVEZÉS EREDETE

Az Ormányság név eredete kérdésében megosztottak a kutatók.

Lukácsy Imre diósvizslói lelkész 1907-ben megjelent munkájában a török *orman*(erdő) szóból eredezteti. Figyelemre méltó elmélete az itt élő népet avar-székely vegyületeknek, tehát hun-székita maradéknak tartja.

Vélekedését a név eredetéről tudományosan is megalapozta Rásonyi Nagy László 1928-as tanulmányában. A török (kirgiz, kazár, baskír, kun) szóalakot és képzését vizsgálva föltette, hogy az *orman*, *urman* a domb, hegy jelentésű *or*, *ur* származéka, amely viszont ural-altaji eredetű. Véleményének lényege, hogy az ural-altaji szó megfelelői a finn-ugor nyelvekben is megvannak hasonló jelentésben, s azok származéka a magyar *orom* szó.

Mészöly Gedeon, az ekkor kiteljesedő finn-ugor nyelvészet képviselője 1931-ben hevesen cáfolta a török *erdő* jelentést, szerinte a mocsárból szigetként kiemelkedő földdarab neve az ormágy, ami a finn-ugor eredetű *orr* (*ór*) szavunk származéka. Szerinte ezt bizonyítja, hogy az ormánsági községek a mocsárból kiemelkedő szigeteken, *orman-okon* épültek.

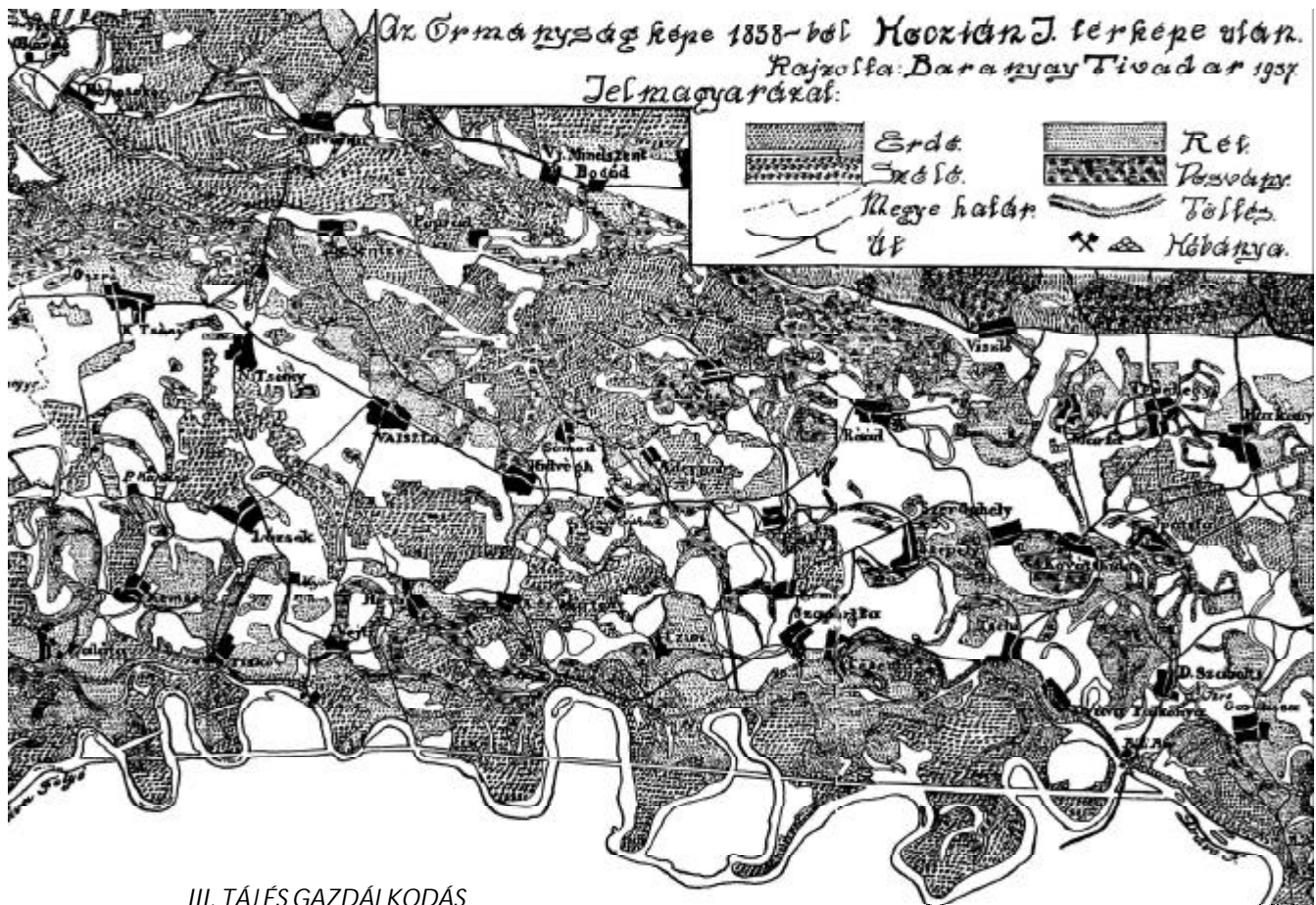
Kiss Géza, az Ormányságot legalaposabban leíró kákcisi lelkész is ezt a véleményt tette magáévá, Kodolányi János viszont, a másik híres Ormányság-ismerő szembeszállt a finn-ugor elmélettel, s a török eredet mellett tört lándzsát.

A finn-ugor nyelvészeti hegemoniát megdönteni igyekvő új kutatások fényében különösen figyelemre méltó ifj. Kodolányi János későbbi halk megjegyzése, akit a vitában egyik fél sem győzött meg igazáról, és az Ormányság honfoglalás előtti elnevezésének lehetőségét vetette föl.

(Az igazsághoz az is hozzá tartozik, hogy az itt élő őslakos nép igazán sosem nevezte magát ormánságinak, csak a kutatóktól tudták meg, hogy így nevezik őket.)

Jellegzetes ormánsági utca és belső udvar képe a két világháború közötti időkből (Kiss Géza *Ormánság* címűkönyvéből)

III. TÁJ ÉS GAZDÁLKODÁS

Az ormánsági táj a honfoglalás idején a Dráva folyton változó medréhez északról csatlakozó, vizenyős, lápos, mocsaras vidék volt, ahol a kiemelkedő földhátakon sűrű erdők nőttek. A területen letelepedett Árpád kori magyarokat elsősorban a halban gazdag vizek és az állatok legeltetésére alkalmas erdők, vizenyős rétek látták el étellel, a földművelés nem volt jelentős. Később is az állattartásos gazdálkodás lett meghatározó, a kevés művelhető földhöz erdőirtással jutottak.

A török hódoltság alatt a jól ismert mocsarak rejtekébe vonult a lakosság, s a túlélők a XVII. század elejéig régi életüket folytathatták tovább.

A földterületek korábbi birtokosai közül azonban csak a nyulak-szigeti (Margitsziget) apácák kapták vissza vajszlói birtokukat. A magyar kisbirtokosok nem tudták bizonyítani oklevéllel, adománylevéllel tulajdonjogukat, s így az Ormánság többi részét a királyi kegy idegen kézre juttatta. Ez volt az első csapás az Ormánság magyarságára. Az ősi földeket idegeneknek adta a Neoaquisita Commisio, a korábbi birtokosnak saját gyarapodása helyett ezentúl másokért kellett dolgoznia. Ezen a vidéken Aeneas Caprara tábornok és Nesselrode pécsi püspök jutott nagyobb birtokhoz, a XVIII. sz. közepére azonban ezek a földek nagyrészt az Esterházy illetve a Batthyány család kezére kerültek, ez utóbbiak szereztek meg például a siklósi uradalmat, amelynek Cún, Drávacsehi, Dráwapiski, Ipacsfa, Kórós és Kovácsbida is része volt.

A jobbágycsaládok – leszámítva az embertelen robotterheket – mégis viszonylag szabad életet élhettek. Az erdőkben szabadon legeltethettek, a növekedő családoknak engedélyezett volt az erdőkből művelhető szántót kikanyarítani és

használni, a rengeteg fából házat építeni és tüzelőt gyűjteni. A XVIII. század közepén az Ormánságban a tájjal és a természettel kiegyensúlyozott harmóniában éltek az emberek. Mi lehetett ennek oka? Az, hogy az Ormánság akkori természeti tája az akkori primitív gazdálkodási foknak rendkívül kedvezett. A ligetes-fás vegetáció, a megújuló vizek változatos élete, a kevés művelésre alkalmas minőségű termőföld, az úttalanság és az elzártság adták keretét az ormánsági nép halász-pákász, állattartó (nem állattenyésztő!), gyűjtögető, ráérős életének, amelyben e 10–15 ezer, sajátos kultúrájú ember élt.

Az 1767. évi úrbérrendezés új helyzetet teremtett a gazdálkodásban a jobbágyok úrbéres földjének és a földesurak kezelésében lévő majorsági birtokoknak a szétválasztásával, a jobbágyi jogok és kötelezettségek rögzítésével. Ettől az időtől kezdődik az ormánsági parasztok, illetve állataik kiszorítása az erdőkből. A hagyományos állattartásban az erdőkben legeltettek, a nagyki-terjedésű mocsári tölgyesek adták a sertéshízaláshoz a kifogyhatatlan mennyiségű makkot. Az úrbéri rendezés a szántók és legelők nagy részét a jobbágyoknál hagyta, az erdők viszont az uradalmaknál maradtak és a parasztok azokat csak korlátozva használhatták. A XIX. század végéig is elhúzódott jó néhány per, amelyet a jobbágyok az elbirtokolt erdőkért folytattak, csekély sikerrel. Az erdőkben legeltetésért, a faízásért komoly összegeket kellett fizetnie a községeknek.

Ebben az időben kezdték az uradalmak tulajdonosai a vizek szabályozását is. A Dráva ezen a szakaszon kanyargó medertípusú, a meanderezés, a gázlóépítés és vándorlás jellemzi. A természetes vegetáció szoros kapcsolatban állt a vízzel, elsősorban a vízborítás jellegével – állandó vagy időszakos – és tartamával: a

nyílt vízfelületektől, a lebegő és gyökerező hínárvegetáció keresztül a nádasok, gyékényes-sásos nedves rétek, fűz- és nyárligetek, majd a legmagasabban fekvő területeken a keményfás (tölgy, kőris, szil) ligeterdők követték egymást. 1770 körül épült meg Felsőszentmárton és Szaporca között az ún. Mária Terézia töltés, amely a táj vízrajzának első jelentősebb megváltoztatása volt.

A vizek szabályozásával, a meder töltések közé szorításával elsősorban az uradalmak jutottak művelhető földekhez.

Az 1848-as szabadságharc meghozta a jobbágyfelszabadítást végre, de elindította az ormánsági falvak viszonylagos egyensúlyi helyzetének felbomlását.

A hanyatlás Kiss Géza által részletesen és nagyon érzékletesen kifejtett fő oka az *elkülönözés*ből ered. A jobbágyok megkapták minőségtől függően megszabott nagyságú földjüket, de csak azt, a terjeszkedésre nem hagytak szabad földterületet, a falvakat körülvevő, elkülönített nagybirtokok – és az azokon meginduló kapitalizálódó termelés – agyonszorították a kisparszti gazdaságukat. Nem terjeszkedhettek északra, új területek felé sem, ott a rendkívüli kedvezményekkel letelepített és így hihetetlenül megerősödött németek foglalták el a földeket, dél felé pedig a Dráva állta útjukat.

A kis földterületű falvakban a szaporodó családok a birtokaprózódás és a vele járó elszegényedés elkerülése miatt találták ki az „egykézést”. Az egyszem gyerekek jólétét lehetett garantálni, a hasonlók összeházasodásával pedig még növehetett is a birtok.

A nagybirtokokon a XIX. század közepén kezdődött a majorsági gazdálkodás, szinte minden faluban létrejött egy-két uradalmi központ, (Ilma-pusztá, Felső-Cúni pusztá, Kelemenliget, Csehi-pusztá, Jégverem-pusztá, Majláth-pusztá, stb.) ahol nagyrészt az Ormánságon kívülről jött cselédek dolgoztak, tanult mezőgazdasági szakemberek irányításával, már korszerű gépeket használva.

Újabb vízszabályozások is kezdődtek. A Drávába ömlő Fekete-víz – melyet a Mecsekről lerohanó vizek tápláltak, és széles, vizenyős mocsárvidék kísérte – megregulázni alakult meg a Fekete-víz Lecsapoló Társulat 1839-ben (a lecsapolási terveket Beszédes József készítette), a tényleges vízrendezési munkát 1848-66 között végezték. A Dráván is folytatódott a folyókanyarulatok átvágása és a töltések építése.

Az Ormánság a nagy gazdasági világválságig még tartotta magát. A nagy uradalmi birtokokon kívül minden faluban volt néhány nagyobb, 20-100 holdas gazdaság, a 3-10 holdas kisbirtokok ha szűkösen is, de a megélhetést azért biztosították.

Az állattenyésztés továbbra is meghatározó maradt, de a ridegtartásról át kellett térni az istállós tartásra. Főként szarvasmarhát neveltek, de az ormánságiak híresen jól értettek a lovakhoz is.

A II. világháború után a nagybirtokokat államosították, a falvak népe földhöz jutott, amit '60-as évekig művelt is, meglehetősen korszerűtlenül, de lelkesen.

A termelőszövetkezetek kikényszerített megalakulása más irányba terelte a falvak sorsát. Az erőltetett nagyüzemi termelés extenzíven terjeszkedett. A XIX. században megkezdett vízrendezési munkákat folytatva hatalmas költségű meliorációval vontak be újabb területeket a szántóföldi termelésbe, átalakítva a táj természetes képét. A legelőerdők eltűntek, és velük vég-

képp megszűnt a hagyományos állattartás; a lápok, mocsarak ugyan kiszáradtak, de jó minőségű termőföld nem lett belőlük, a föld eltartóképessége nem nőtt. A rosszul gazdálkodó termelőszövetkezetek, a határmenti elzártság, a romló életfeltételek miatt a falvakból megindult az elvándorlás, amihez újabb lökést adott a településpolitika aprófalvakat tudatosan visszafejlesztő törekvése.

Az 1989-es rendszerváltás az Ormánságot is felkészületlenül érte. A termelőszövetkezetek javai nagyrészt az iskolázott, addigi vezetők, irányítók kezébe kerültek. A mai lakosság túlnyomó része semmilyen kárpótlásra nem volt jogosult, akik visszaigényelhették földjüket, öregek, magukra maradtak voltak és elkötyavetyélték fillérekért ősi jussukat. A vizsgált területen alig van egyénileg gazdálkodó földtulajdonos. Föld nélkül az állattenyésztés is elsorvad, vásárolt takarmánnyal gazdaságosan nem lehet állatot tartani. A termőföld egy része már most külföldiek kezén van, megművelésére elenyésző helyi alkalmazott szükséges. Munkalehetőség nincs.

Halvány reménysugár csak a Duna – Dráva Nemzeti Park léte. A Dráva 1921 óta határfolyó, azóta gazdasági jelentősége megszűnt, gyakorlatilag nincs rajta hajózás, az 1970-es évekig zárt határsávként még megközelíteni sem lehetett partját. Természetvédelmi szempontból azonban épp ez az elzártság jelentett előnyt, ebből ered a Drávamenti területek mai értéke – ez Magyarország egyik legnagyobb nedves síksága, változatos, élőhelyekben gazdag érintetlen tájrészekkel.

Hasznát egyelőre nem érzik az itt élők (a néhány vízközeli kocsmá tulajdonosát leszámítva), csak a kötöttségeket, a tiltásokat érzékelik. Az együttélők egyensúlya, a természet és az ember harmóniája újraélesztéséhez még rengeteg tanítás és tanulás kell – mindkét oldalról.

IV. A LAKOSSÁG

Hóman Bálint szerint Baranya megye területén a Botond-törzs telepedett meg. A Dráva két partján a magát honfoglaló hadnagytól származtató Kán nemzetsége szállt meg.

A helynevek tanúsága szerint a térség az Árpád-korban sűrűn lakott volt, egymástól kis távolságra sok apró bokorban éltek a honfoglaló magyarok és leszármazottaik. (A helynevekből arra is lehet következtetni, hogy ezen a vidéken a XI. században szláv telepések is voltak.)

Mohács után az állandó harcok, a vonuló seregek ellen a mocsaras, lápos vidék remek menedéket biztosított, a teljesen elnéptelenedő dél-keleti Baranyával szemben itt a falvak folyamatosan lakottak maradtak, újratelepítésre nem volt szükség.

A lakosság azonban hitet váltott. A török benyomás után római katolikus papjai elmenekültek, a lelki vezetők nélkül maradt szenvedő nép pedig örömmel fogadta a vele sorsközösséget is vállaló, a reformáció tanait hirdető szerzetesek, majd lelkipásztorok megjelenését. (A református vallást a törökök is jobban megtűrték, mint a Habsburg-házzal összefonódott katolikust.) Az Ormánság teljes egészében református hitre tért, a későbbi ellenreformációs törekvések sem értek el itt hatást.

A színmagyar református tömbben a – betelepítésnél egyébként hihetetlen kedvezményeket élvező – németesség csak elenyésző mértékben tudott helyet szerezni, bár ennek a kevés, és nem jó minőségű szántóföld is oka volt.

Ormánsági falvak templomai: a szemközti oldalon: fent Cún, lent Hirics; ezen az oldalon fent: Kísszentmárton, lent Kovácsbida (mai felvételek)

Sámód és (szemben) Dravapiski temploma (mai felvételek)

A lakosság összetételének változása a XIX. század második felében kezdődött. A jobbágyfelszabadítás után az uradalmi birtokokon nem volt munkáskéz. Az ekkortájt induló majorsági gazdálkodásban korszerűbb termelés kezdődött, gépesítéssel, új technológiákkal és új munkavállaló réteggel. Tanult, szakképzett mezőgazdászok, és olcsó munkaerőként cselédek települtek a nagybirtokokra. Szinte teljes egészében az engedelmesebb római katolikus vallásúak, köztük sok horvát nemzetiségű.

Az őslakosság körében ekkor kezdődött a birtoknagyság megőrzése érdekében a születésszabályozás, az egykésés – a kisparaszti gazdaságok bővülési lehetőség híján ebben látták életszínvonaluk megtartásának biztosítékát. (Gunda Béla és katolikus cserkészársai 1936-ban Kemse község életét térképezték fel egy nyáron át. Rémülten tapasztalták, hogy az egykésés, amely kemény magzatelhajtásra kényszerítette a fiatalasszonyokat, mekkora erkölcsi leépülést is eredményezett.)

A legszebben Kodolányi János műveiben ábrázolt fájdalmas folyamat visszafordíthatatlanná vált, hiába harcoltak ellene a XX. század ébredező szocialisztikus mozgalmi, a népesség rohamosan fogyott. A falvak megüresedett házeit az uradalmi cselédek, az egykés korai halála miatt örökös nélkül maradt birtokokat pedig nagyrészt Ormánságon kívüli, gazdag, terjeszkedő német családok szerezték meg.

A református magyar lakosság nem tudott jó választ adni az új kor, a más gazdaság, az eltérő lehetőségek kihívásaira, életerejük fogyott el, tartásukat veszítették el. A mai falvakban arányuk nem haladja meg a 10-15 %-ot. . .

1945 után új távlatok nyíltak – de csak a kisbirtokosok és földtelenek előtt – a földosztással. A gépekkel, kellő szakértelemmel alig rendelkezők éppen kezdtek beletanulni a föld-

művelésbe, amikor a termelőszövetkezetesítéssel ismét bér munkássá degradálták őket. A rossz földeken rosszul gazdálkodó termelőszövetkezetekből menekültek az emberek a közelebbi és a távolabbi városokba.

Az Ormánságot elhagyták azok, akikben még életerő, tettvágy volt, a kiürült házakba pedig tervszerűen betelepítettek egy még „hátrányosabb helyzetű” népcsoportot a cigánytelepek felszámolása címén. Ez újabb szegregációs folyamatot indított, etnikai blokkok alakultak a településeken, ami tovább kumulálódik, ugyanis az emiatt elértéktelenedő házakat nagyon olcsón újabb cigánycsaládok vásárolják meg.

1989-ben újabb lehetőséget szalasztott el az Ormánság. A rendszerváltás zavaros tulajdon-visszaállítása nem lett sikertörténet. A vizsgált területen jól működő, jó megélhetést biztosító magángazdaságok elenyésző számban alakultak. A falvak lakóinak túlnyomó része nem rendelkezik semmilyen földterülettel a házhoz tartozó kerten kívül, de még azt sem műveli rendszeresen. Helyi munkalehetőség alig van.

Az iskolázottság szintje alacsony, a falvak háromnegyedében nincs sem iskola, sem óvoda. A hitélet is elsorvadt, a gyönyörű református templomok istentiszteletein alig vesznek részt, a községeknek saját, velük élő, őket ismerő és vezető lelkészei sincsenek, a vajszlói paphoz tartoznak. Katolikus templomok nem épültek, csak néhány imahelyiség van, bár a cigány lakosság körében igény és különösen nagy szükség lenne rá.

A népesség korösszetétele nem kedvezőtlen, de a gyerekek legnagyobb része cigány származású.

Az apatikus, tanulatlan, szegény, munkára nem nevelt, és dolgozni nem is szerető lakosság a meghatározó jelenleg az Ormánságban, akik csakis külső beavatkozástól, központi segítségtől várják sorsuk jobbra fordulását.

IV. ÉPÍTETT KÖRNYEZET

Az Ormánság települései a nevet is adó, mocsárból kiemelkedő ormokon, hátakon építették házaik sorát. Ennek köszönhető a szabálytalanul kanyargó, nevükben is „egy- és kétsoros” utcavonalak. Gyakori a falu közepén a házakkal övezett legelő, amely az állatok éjszakai őrzésére szolgált. A falvak kicsik, százegethárny telkesek. A XVIII. század közepéig a szabálytalan telteken szabálytalanul álltak a házak is, egy telken gyakran több is. A mai településszerkezet szabályos telekalakulatait és építkezését az abszolutizmus korában központi irányítással, mérnöki tervezéssel hozták létre.

Az ormánsági nép első hajlékait fából készítette, amelyhez a mocsári erdők bőségesen szolgáltatták az alapanyagot.

1845-ben Hölbling Miksa megyei tisztifőorvos írt először a vidék építkezéséről. Egy-egy telken sokszor 3-4 gazda is élt egymáshoz közel álló házakban, amelyek faoldallal, szalmafedéllel és kémény nélkül épültek.

Baksay Sándor református lelkész, későbbi püspöktől sokat olvashatunk az Ormánság millennium körüli világáról. A községek egyetlen utcából álltak, kevés volt közülük, melynek 400-nál több lakója lett volna. Somogyi szokásnak mondja, hogy a házak talpakra épültek, szalmafedéssel.

Várady Ferenc kétkötetes, nagy Baranya monográfiája 1896-ban jelent meg. Az ormánsági részt Bodonyi Nándor sellyei

tanító írta, elég rózsaszínűen. Idillinek ábrázolja pl. az uradalmi cselédség lakóhelyét, ahol két-három család egy egész sereg gyerekekkel ellakik egy szűk szobácskában békességgel, közösen fűtenek, takarítanak, közös tűzhelyen főznek. (Nem csoda, ha a cselédség igyekezett a községekbe húzódni, és napszámosként, majd feles bérlőként elfoglalni a kihalt családok helyét.)

A már korábban is említett Lukácsy Imre 1907-es munkájában részletesebben foglalkozik a házépítéssel.

Három fejlődési fokot állapít meg, legrégebb a talpasház, ezt követi a vertfalú, végül a kőből (téglából) épített.

A lakóházakról és kialakulásukról a legrészletesebb leírást Gunda Bélától kapjuk, aki az Ormánságban kezdte a 30-as években szisztematikus néprajzi gyűjtőmunkáját.

Az egyhelyiségű, nyílttűzhelyes, kéménytelen, balkáni eredetű háztípusból származtatja az ormánsági háromhelyiségű talpasházak kialakulását. Elméletét többen vitatták, vitatják azóta is, tárgyi bizonyítékok hiányában azonban minden következtetést csak kétkedéssel fogadhatunk.)

A török hódoltság után, a XVII-XVIII. századtól lehet pontosabban nyomon követni az ormánsági építészeti emlékeket, bár az első hiteles, rajzos leírások, felmérések csak a XIX. században keletkeztek. Ebben az időben még álltak a XVIII. századi, kizárólag fából épült talpasházak. A földre helyezett fatönkökre (*göcsökre*) hatalmas tölggerendákat (*talpakat, hörgőfákat*) fektettek, ezekre tölggyaoszlopokat állítottak, ezek tartották a koszorúfákat (*vorókat*) és a padlás-*(hászé)*-gerendázatot. A ház falai Mária Terézia erdővédő rendeletei után, a XVIII. század harmadik harmadától már nem épülhettek fából, karóvázas sövényalpra került a polyvás kemény agyag sártapasztás kívül-belül. (Csak a melléképületek falai készültek deszka kitéréssel továbbra is.) A tetőre szalmazúpot raktak, volt, hogy csak villával fölhányva, de gyakrabban *babákat* készítettek a zsúpból és iszalaggal kötözték az égerfa lécekhez.

A talpas házak előnye a lápos vidéken az áthelyezhetőség, ha árvíz, vagy más baj jött, egyszerűen odébbvontatták a talpakon, mint egy szánkót, az egész építményt. Volt, hogy egész falut is átköltöztettek így, vagy egy templomot, mint 1754-ben Kiscsányban. Az 1828-as Conscriptio Regnicolaris például felsorolja a falvak malmaikat, és mindegyiknél megjegyzi, hogy azoknak nincs állandó helyük, amelyik helyen a legjobb éppen a vízjárás, oda vontatják őket, ezért gyakran meg is sérülnek.

Ezekből a házakból nem sok maradt már. Skanzenek őrzik a megmentett szébbeket (pl. Sellyén is), vagy tájházként védik felújítva, mint a lúzsokit. A vizsgált falvakban egyedül Hiricsen található még másfél talpasház, a fél szó szerint értendő, mert az egyiknek a fele szétesett, a másik is elég rossz állapotú, de legalább ma is lakott épület, így talán még megmenthető.

A fogyó erdők, az erdővédő törvények, meg a sok tűzvész új építési módot kívánt, a XIX. századtól általános váltak a földfalak és a cseréptetők, majd a gazdagabb házaknál és a középületeknél a téglafalazat. Ezeket azonban már szakemberek építették, főleg fejlettebb építési kultúrájú sváb kőművesek, így a mai ormánsági falukép csak annyiban különbözik a baranyai német falvakétól, hogy a házak kisebbek, szegényesebbek.

Különleges helyet foglalnak el az ormánsági építészetben a templomok. Az első templomok fából, paticsfállal készültek, ugyanúgy, ahogy a lakóházak. A török hódoltság alatt reformátussá vált vidék híres emléke a *Herczegszőlősi Kánonok*, a baranyai reformátusság életének első tételes szabályrendszere

1576-ból. Ebben a papság kötelességévé tették a gyermekek tanítását is – 425 évvel ezelőtt! – tehát a templomok mellett iskolák is működtek. Amikor a gyarapodni kezdő közösségek rossz és kicsi templomaik helyett újat akartak építeni, nem kaptak rá engedélyt. Mária Terézia magyarellenes cselekedetei közül ez az egyik legfájóbb, a református egyház, és vele az egész, színmagyar Ormánság elnyomása. Csak II. József 1791-es türelmi rendelete teremtett lehetőséget arra, hogy az annyira vágyott templomépítések elkezdődhessenek, akkor viszont szinte egyszerre készültek minden ormánsági faluban. Eddig csak a festett, kazettás famennyezetű templomokról születtek tanulmányok, a színes, rokokó ornamentika XVIII. sőt XIX. századi továbbéléséről. (Drávaiványi – 1792; Kőrös – 1793-1834; Kovácsida – 1833; Adorjás – 1837) A többi, 1820 és 50 között épült, egymáshoz nagyon hasonló megjelenésű, sallangoktól mentes, klasszicizáló későbarokk stílusú, egytornyos, karzatokkal ellátott, tagolatlan teremteres, téglavagy lapos faboltozatos mennyezetű, kívül-belül fehérre festett templom, amely ennek a vidéknek az összetartozását hirdeti, valamint a kevéssel utánuk emelt parókiák szintén megérdemelnének egy külön tanulmányt.

1943-ban dr. vitéz Kiss Tibor építész, műegytemi tanár jelentetett meg fényképekkel gazdagon illusztrált kötetet az Ormánság és a Szigetvidék népének építészetéről, a tanítványai-val folytatott gyűjtőmunka eredményeként. Az ebben szereplő gyönyörű, XVIII. sz. végi – XIX. sz. eleji lakóházakból sem sok maradt meg mára. Most, csaknem hatvan évvel később, a településrendezési tervekhez kapcsolódó építészeti értékvizsgálat során már a XX. századi emlékek védelme lett az elsődleges cél.

Reméljük a most védelemre javasoltak közül több fogja átélni a következő hatvan évet...

V. A TELEPÜLÉSRENDEZÉSI TERVEK JAVASLATAI

A tervezési megbízás 10 falu – az Ormánság szűk negyede – településszerkezeti terve (alátámasztó munkarészekkel) és helyi értékvédelmi rendelete elkészítésére szól.

Mire jutottunk a vizsgálatok után, mit tudunk a települések részére a tervekben megfogalmazni?

1. Legfontosabbnak az infrastruktúra kiépítését ítéltük. Javaslatot adtunk az EU normáinak is megfelelő ivóvízellátás és szennyvízelvezetés módjára. (Vezetékes ivóvízzel ma is ellátott már minden falu, de a vízadó kutak többségénél az arzéntartalom az EU határértéket meghaladja.)

A megfelelőnek mondható villamos energiaellátó rendszer mellett elkészült a teljes térség gázellátásának terve, és a távközlési hálózat kívánatos fejlesztéseinek javaslata is.

A többszörösen peremhelyzetű Ormánságot az Országos Közlekedés-fejlesztési Terv szerint gyorsforgalmi út nem fogja érinteni. A legközelebbi tervezett csomópont az M6-M56 határmetszési részénél lesz, a legkeletibb falutól, Kovácshidától 35 km-re. A 67 sz. másodrendű főút (M7-Balatonboglár – Kaposvár – Szigetvár) meghosszabbítása, és Révfa térségében a Dráván új hídon átvezetése szerepel még az országos tervben új elemként, ezt a Horvátország felé nyitás miatt már régen meg kellett volna valósítani, hiszen Barcstól Drávaszabolcsig ma egyetlen egy határátkelő sincs.

A tervünk kompetenciájába tartozó közlekedési elemek közül kiemelten kezeltük az utak hálózatosságának visszaállítását. Az egymással egykor sokszálú kapcsolatban álló aprófalvak ma csak egy-egy bekötőúttal rendelkeznek, a tízből nyolc zsáktelepülés! A valamikori hálózat rossz minőségű, vagy beszántott földülként ma is föllelhető, ezek legalább 4 méter széles, stabilizált felületű útként helyreállítva az együttműködés lehetőségével erősítenék az összetartozó kicsi falvakat.

Az országos kerékpárút-hálózat egyik tervezett eleme az Ormánság keleti peremén halad majd (Eszék – Drávaszabolcs – Pécs – Balaton nyomvonalon), amelyhez a Dráva töltésén vezetni javasolt térségi kerékpárút jól kapcsolódhat.

Vasútvonal közvetlenül csak Kovácshidát érinti, de a többi vizsgált falutól sem esik messze a Drávával párhuzamosan 1912-ben épült Drávavölgyi helyiérdekű vasút, a mai Középrigóc – Sellye – Harkány – Villány mellékvonal. Sajnos állapota annyira leromlott, a lassú és kényelmetlen utazási körülmények miatt a személyforgalom annyira lecsökkent, hogy a MÁV a vonal megszüntetését tervezi. Megmaradására csak akkor van esély, ha a teherforgalom növekedő tendenciát mutatna.

2. Az értékvédelmet soroltuk a következő helyre.

A részletes vizsgálatok alapján meghatároztuk azokat a védelemre érdemes táji, természeti és épített környezeti értékeket, amelyek egyrészt önbecsülést, másrészt vonzerőt jelentenek a térségnek és az egyes településeknek. Mivel a településfejlesztési koncepciókban az általánosságokon túl konkrét fejlesztési igényeket nemigen sikerült rögzíteni, kicsit fordított tervezésként így a hol és mi ne épüljön írható elő, vagyis a rombolás előzhető meg.

3. A szerkezeti tervekben a belterületek bővítését csak néhány helyen tartottuk indokoltnak, és akkor is csak lakóterület céljára.

A később esetlegesen jelentkező gazdasági funkciók elhelyezésére a korábban meglévő majorságok, puszták területének felhasználását javasoltuk.

4. A külterületek jelenlegi használatának változtatása több helyen kívánatos lenne, azonban ennek szabályozása és főleg végrehajtása csak a településrendezési terv alapján nem lehetséges. A földhivatali nyilvántartástól eltérő földhasználatok átvezetését, néhány helyen tájképi, természet- vagy környezetvédelmi szempontból erdősítést, gyepesítést javasoltunk.

Az Ormánság gazdasága egyértelműen mezőgazdasági meghatározottságú, adottságait tekintve azonban a ráerőltetett nagyüzemi szántókultúrákban nem lehet versenyképes. A tájhasználat és a hagyományok szempontjából is a külterjes állattartás lenne az ideális, de ennek elérése, illetve visszaállítása olyan további vizsgálatokkal alátámasztott intézkedéssorozatot, külső beavatkozást igényelne, amely messze meghaladja e terv kereteit. (Csak példaként: a hagyományos legelőerdő kategóriát sem az OTÉK, sem az erdőtörvény nem ismeri, egyszerűen nem lehet a mai jogszabályi környezetben létrehozni.)

5. A turizmus, az idegenforgalom ma minimális ezekben a falvakban, pedig Harkány viszonylagos közelsége jó lehetőséget kínál rá. Egyik településen sincs azonban szálláshely és étkezési lehetőség. A meglévő értékeket sem propagálják, a Lúzsoki tájházat és a Kovácsidai parókian lévő egyházi gyűjteményt csak előzetes egyeztetések után lehet megtekinteni.

A templomok és az elhagyott parókia kínálják a legjobb lehetőséget az Ormánság kulturális és idegenforgalmi szervező erejének, rájuk alapozva lehetne kiépíteni az turizmus hálózati elemeit. Ehhez természetesen elengedhetetlen a falvak általános megjelenésének javítása is. A falucsinosítások első lépései Phare pályázati pénzből, a tervezői team ajánlásait is szem előtt tartva megkezdődtek, a vendéglátást szolgáló létesítmények kialakításához azonban egyelőre nincs befektetés.

Bár a megmaradt természeti és táji értékek indokoltá tennék, a nemzeti park jelenléte nem ad jelentős idegenforgalmi potenciált. A védett terület a térségben jellemzően csak egy parti sáv, ahol elsődleges cél az ártéri ökoszisztémák védelme, ezért csak korlátozottan látogatható. A hihetetlenül nagy vízszint-ingadozás és az erős sodrás miatt a folyó fürdésre nem alkalmas, a vízi turizmusnak pedig gátja a Dráva határszerepe is, javulásra (de akkor rohamosra) csak akkor lehet számítani, ha az eredetileg kétoldalúra tervezett védelem a határon túl is megkezdődik – erről azonban egyelőre megszakadtak a tárgyalások.

A térségben ezért csak egy helyen javasoltuk – a Drávához közeli egykori Kelemen-liget majorja helyén, ahol még állnak az egykori intézői kiskastély falai – idegenforgalmi centrum létrehozását. A Drávai kerékpárút megállóhelyeként kialakítható együttes része lehetne egy tájkanzen, ahol – már a nemzeti park területén kívül – a XVIII. századi tájhasználat (legelőerdők, holtágak, nádasok), mezőgazdaság (pl. hajdina- és kendertermesztés), állattartás, és a mindezekhez tartozó eszközök (vízimalmok, kenderfeldogozók, halász-pákász módszerek, stb.) bemutathatóak és kipróbálhatóak lehetnének.

6. Az Ormánság aprófalvai kicserélődött népességének legnagyobb hátránya az alacsony iskolázottság, és az erkölcsi nevelés, a hitélet szinte teljes hiánya. A jelenlegi oktatási rendszer

nem felel meg az itteni gyerekeknek, egészen más jellegű, a szülőket is bevonó, lassan haladó, életmódra is nevelő oktatási program kidolgozásával lehet csak eredményt elérni.

A hitélet színterei – Drávacsehi kivételével, ahol a templomot a II. világháború drávai ütközetében szétlőtték – megvannak. Az egyházak közösségépítő ereje, és a megegyezés, hogy a reformátusnak épült Istenháza esetleg a túlsúlyba kerülő katolikusok is használhassák, sajnos hiányzik.

Az elkészült rendezési tervek önmagukban nem tudnak megoldást adni egyetlen településnek sem évtizedek alatt felhalmozódott gondjaikra, de lehetőséget, szakmai megalapozottságot biztosíthatnak a közösségeknek, iránymutatást, melynek alapján maguknak kell kiharcolni jobb jövőjüket.

TERVEZŐK:

Településrendezés: Horváth Magdolna, Bede István – *Pécsi Építész Kör*; Pap Zsuzsa – *Kokas és Társa Tervező Bt.*

Építészeti értékvizsgálat: Lugosi Ágnes, Tihanyi Csaba – *Dévényi és Társa Építész Kft.*

Táj- és természetvédelem: Böszörményi Krisztina

Környezetvédelem: Juhász Zoltán – *Juhász Környezetvédelmi Kft.*

Közlekedés: Tompos Antal – *Pécsi Úttervező Kft.*

Víz, szennyvíz, gázellátás: Keresztes László

Villamos energia ellátás: Dlusztus Alajos

Távközlés: Elekes Jenő – *Umtel, Távközlési Tervező Bt.*

IRODALOM:

Kiss Géza: *Ormánság*, 1937

Kodolányi János -ifj. Kodolányi János: *Baranyai utazás*, 1963

Elek P. - Gunda B. - Hilscher Z. - Horváth S. - Karsay Gy. - Kerényi Gy.

- Kocogh Á. - Kovács I. - Pócsy F. - Torbágyi L.: *Elsüllyedt falu a Dunántúlon*, 1936

Tomanóczy Jolán: *Hirics ormánsági község nyelvjárásának hangtana*, 1940

Dr. Kiss Tibor: *A Szigetvidék és az Ormánság népének építészete*, 1943

Zentay Tünde: *A parasztház története a Dél-Dunántúlon*, 1991

Böszörményi Krisztina: *Cún, Drávacsehi. Drávapiski, Hirics, Ipacsfa, Kísszentmárton, Kórós, Kovácshida, Lúzsok, Sámod tájrendezési vizsgálata*, 2001

Fent: Kovácshida, lent balra: Kórós, jobbra Lúzsok település temploma

